

OSMANLI ANADOLU'SUNDA TEFSİR DERSLERİNDE ÖĞRENCİ SORULARI AMME CÜZÜ TEFSİRİ ÖRNEĞİ

İsmail BAYER*

Öz

Bu araştırmada, "Tefsîr-u cüz-i 'amme min halakâti't-tefsîr fî Anadol el-kurûni'l-vustâ (Ortaçağ Anadolu'su Tefsir Derslerinde Amme Cüzü Tefsiri)" adıyla tahkik edilen yazma eserden hareketle ortaçağ Anadolu'su tefsir derslerinde öğrencilerin ilgi ve eğilimlerini yansıtan sorular, günümüz din eğitimi ve Kur'an'a bakış çalışmalarına veri oluşturmak amacıyla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Anadolu, Öğrenci Soruları, Din Eğitimi, Ortaçağ.

Question Posed by Students Pertaining Interpretation Lectures in Ottoman Anatolia Example of the Interpretation of Part of Amme

Abstract

In this study, with respect to the text, namely "Tefsîr-u cüz-i 'amme min halakâti't-tefsîr fî Anadol el-kurûni'l-vustâ (The Interpretation of Part of Amme in the Lectures Given in Medieval Anatolia)", questions reflecting students' interests and tendencies in interpretation lectures given in Medieval Anatolia are analyzed to create data for contemporary religious education and Quran studies.

Keywords: Interpretation, Anatolia, Student Question, Religious Education, Medieval.

* Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ismailbayeri@gmail.com.

GİRİŞ

Makalenin kaynağı, “*Tefsîr-u cüz-i ‘amme min halakâti’t-tefsîr fî Anadol el-kurûni’l-vüstâ*” adıyla tahkikini yapıp yayınladığımız yazma eserdir.¹ Mezkûr eser, Kur’an’ın son cüzü olan ‘Amme cüzüyle ilgili tefsir derslerinin, müderrisin direktifi ve onayı ile en kıdemli öğrenci tarafından yazıya geçirilmiş halidir. Müfessir hoca/şeyh, hemen hemen her sayfada *men ü’mine bihî* (kendisine güvenilen/inanılan kişi) şeklinde nitelenmiştir. Eserin derkenarlarında ve temellük kaydında söz konusu müfessirin, Sadreddin Konevî (v. 672 h.) olduğu belirtilmiş olmakla birlikte, metin içindeki sınırlı veriler Niyâzî Mısırî’yi (v. 1105 h.) de işaret etmektedir.² Her halükârda eser, ortaçağ Anadolu’su tefsir derslerinin yetmiş yaşını aşkın³ iyi bir gözlemci tarafından aktarılmıştır ve bu yönüyle kıymetlidir.

Eserin genel havası okuyucuların dersin canlı tanığı oldukları hissine kapılacakları mahiyettedir. Derste yaşanan olay, tavır hatta öğrencilerin zihninden geçenlerin nakledildiği kitap, farklı ve çekici bir üslûp çizmektedir. Diğer tefsîr kitaplarında müellifin ağzından sorulan ve yine kendisi tarafından verilen cevaplar, bu tefsîrde yerini, yoğunluklu olarak “Biz şöyle sorduk, *men ü’mine bihî* şöyle cevap verdi” veya “şu hususu arz ettik, o da şöyle cevap verdi” şekline dönüşmüştür. Yine eserde, “ebb” kelimesinin değerlendirilmesinde⁴ görüldüğü gibi bazen soru soruyu açar ve konu genişler.

A. ÖĞRENCİ SORULARININ ODAKLANDIĞI KONULAR

Bu başlık altında mezkûr eserde yer alan öğrenci soruları bir tür istatistik verisi oluşturabilecek şekilde surelere göre tertip edilmiştir. Dünden bugüne tefsir öğreticisi ve öğrencisinin geçirdiği olumlu veya olumsuz değişimler ilgili sorular üzerinden değerlendirilebilir.

Nebe Sûresi Soruları:⁵

1. Sûrelerin âyet sayısı hakkındaki ihtilaf.
2. Dağ ve vadilerin coğrafi yapıları ile yerküredeki işlevleri.
3. İçinde “kellâ” geçen tüm sûrelerin “Mekkî” olup olmadığı hususu.
4. Dünya’nın yaratılış süresi.
5. Yedi kat göğün mahiyeti.
6. Güneşin büyüklüğü.

¹ *Tefsîru Cüz’i ‘Amme min Halakâti’t-Tefsîr fî Anadol -el-Kurûni’l-Vustâ-*, thk. İsmail BAYER, STS Yay., Rize 2015.

² Bkz. *Tefsîr-u cüz-i ‘amme*, s. 3-5.

³ *Tefsîr-u cüz-i ‘amme*, s. 5, 64.

⁴ *Tefsîr-u cüz-i ‘amme*, s. 38.

⁵ *Tefsîr-u Cüz’i ‘Amme*, s. 6.

7. Yağmurun oluşumu.
8. Haşrin mekânı.
9. Haşirde olacakları anlatan bir hadisin söz konusu âyetle ilgisi.⁶

Naziât Sûresi Soruları:⁷

1. Firavun'un bu dünyadaki son sözleri üzerine îmanı hakkında yapılan tartışmaların ve İbn-i Arabî'nin konuyla ilgili sözünün değerlendirilmesi.⁸
2. Haşirde korku içerisinde olaklardan kimin veya kimlerin müstesnâ tutulacağı.
3. Haşirde peygamberlerin kendi zellelerini veya küçük günahlarını hatırlayıp hatırlamayacakları.

Abese Sûresi Soruları:⁹

1. (ا هـ) كَلَّا أَيَّتİNДЕكى "هـ" zamirinin mercii.¹⁰
2. Levh-i Mahfûz'un ve Kalem'in tek olmakla birlikte amel levhalarının varlığı ve kalemin birden fazla olma ihtimalinin değerlendirilmesi.
3. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "Ebben"¹¹ kelimesinin anlamı ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in bu kelimenin anlamını tam olarak bilememeleri yönündeki rivayetlerin değerlendirilmesi.
4. Kıyamet günü insanların sevdiklerinden kaçışının gerçek sebebi.¹²
5. Kıyamet günü birbirinden kaçacaklar arasında Allah için birbirini seven din kardeşlerinin var olup olmadığı.

⁶ "Ümmetimden Yüce Allah'ın Müslüman cemaatlerinden ayrı tutup, suretlerini değiştireceği on sınıf, ayrı gruplar halinde haşredilecektir. Bunların bir bölümü maymun suretinde, bir bölümü domuz suretinde, bir bölümü de ayakları yukarıda ve yüzleri üstünde sürüklenecek şekilde baş sağı dönmüş, bir bölümü nereye gidip geleceğini bilemeyen kör, bir bölümü akledemeyecek şekilde sağır ve dilsiz, bir bölümü dillerini çiğneyecek şekilde ve dilleri göğüslerine kadar sarkmış, ağızlarından akan salya irin olarak akacak, orada toplanmış olan herkes kendilerinden tiksinecek, bir bölümü el ve ayakları kesilmiş olacak, bir bölümü cehennemden kütükler üzerinde haça gerilmiş olacak, bir bölümü leşlerden daha kötü bir şekilde kokmuş olacak, bir bölümü ise derilerine yapışmış ve onlara bütün vücutlarını örtecek şekilde katrandan elbiseler giydirilmiş olacaktır." (Keşşâf tefsiri hadislerini tahrir eden Zeylaî yukarıdaki hadisi Sa'lebî ve İbn Merdûye (Murdeveyh)'nin tahrir ettiklerini kaydeder. Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâik-i Gavâmid-i't-Tenzil*, thk. Âdil Ahmed, Ali Muhammed, Mektebetu'l-Ubeykân, 1. Baskı, Riyâd, 1998, VI, 299, Tahrir No: 1702).

⁷ *Tefsîr-u cüz-i 'amme*, s. 13-25.

⁸ *Tefsîr-u cüz-i 'amme*, s. 28. İbn Arabî'nin konuya dair izahını krş. İbn Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, Daru's-Sadr, Beyrut, ts., c. 1, s. 47.

⁹ *Tefsîr-u cüz-i 'amme*, s. 34-40.

¹⁰ İlgili zamir gramer açısından müennes ve tekil bir kelimeye raci olabileceği gibi, gayr-i âkil çoğullara da raci olabilir. Dolayısıyla siyaktan hareketle merci tespit edilebilir. Böylesi bir tespit anlam genişliği veya daralmasına yol açabilir.

¹¹ Abese 80/31.

¹² Abese 80/34.

Tekvîr Sûresi Soruları:¹³

1. Müfessirin “tekvîr” kelimesine verdiği “ters-yüz etmek” anlamının, İbn-i Abbâs’tan rivayet edilen “çevirmek” anlamıyla örtüşüp örtüşmediği.
2. Cennet ve cehennemin yaratılma zamanı.
3. Mahşerde Cennet ve cehennemin yerleri.
4. Kâfirler, Allah’a ve gönderdiği peygambere inanmazlarken Kur’an’da Allah’a ait yeminlerin varlık sebebi.

Mutaffifîn Sûresi Soruları:¹⁴

1. “Ona, mukarrebler tanıklık ederler”¹⁵ âyetindeki “mukarreb”lerin kimliği.
2. Ahiret ahvâliyle ilgili haber veren bazı rivayetlerin nasıl anlaşılması gerektiği. Örneğin “İşte bu(o) gün müminler kâfirlere gülerler/gülecekler.”¹⁶ âyetinde müfessir; o gün cennet kapısının kâfirler için açılacağı, ancak tam kapılara yaklaşmışken üzerlerine kapatılacağı ve müminlerin de buna güleceği kanaatini ifade etmektedir. Bu açıklamasını da bazı rivayetlere dayandırmaktadır.¹⁷ Müfessirin nakilleri ve sözleri üzerine öğrenciler; “Kâfirler ahirette cehennemin derinliklerinde bulunacaklarına göre cennete yaklaşmaları nasıl mümkün oluyor?” sorusunu sorarlar.

İnşikâk Sûresi Soruları:¹⁸

1. Hesap günü insanlara kitaplarını kimin vereceği.
2. Hesap günü insanlara kitaplarının ne şekilde verileceği.

Burûc Sûresi Soruları:¹⁹

1. Burçlar hakkında bilgi.
2. Dersin kâtibi tarafından öğrencilerin sormayı düşündükleri ancak sordıkları bir sorunun kaydedildiği dikkatleri çekmektedir. Bu husus güneş ve ay dışındaki gök cisimlerine ait burçların niteliğidir.
3. Güneşin kişileştirilmesini andıran anlatımların değerlendirilmesi.
4. Ashâb-ı Uhdûd’un hangi tarihte yaşadıkları.
5. O dönemin zalim kralı hakkında bilgi.

¹³ Tefsîr-u cüz-i ‘amme, s. 40-48.

¹⁴ Tefsîr-u cüz-i ‘amme, s. 52-58.

¹⁵ Mutaffifîn 83/21.

¹⁶ Mutaffifîn 83/34.

¹⁷ Bkz. Beyhâkî, *el-Esmâ ve’s-sıfât*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâsîdî, Mektebetu’s-Suday, 1. Baskı, 1993, Hadis No: 1018; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî, Hicr, 1. Baskı, Kahire 2001, XXIV 228; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 340.

¹⁸ Tefsîru Cüz-i ‘Amme, s. 58-63.

¹⁹ Tefsîru Cüz-i ‘Amme, s. 63-71.

Tarık Sûresi Soruları:²⁰

1. İlk ayetlerde "Târık" yıldızının bilinemediği vurgusuna rağmen o dönemde yaşayan herkes tarafından bilindiği hususunun nasıl değerlendirilmesi gerektiği.

A'lâ Sûresi Soruları:²¹

1. Peygamberlere indirilen "sahife"lerin sayısı

Alak Sûresi Soruları:²²

1. Kur'ân inmeden önce peygamberin ibadet şekli.
2. Tefsirde âyetleri iyice açmak için kullanılan takdirlerin kaynağı.

Kadir Sûresi Soruları:²³

1. Kâfir ve fasıkların rahmetten payları.
2. Böylesine yaygın ilâhi rahmet varken yeryüzündeki kılıkların sebebi.
3. Kadir gecesinin hangi cihetten Hz. Peygamberin ümmetine mahsus oluşu.
4. Kadir gecesinde melekler ve ruhun iniş yerleri.

Âdiyât Sûresi Soruları:²⁴

1. Sûrenin iniş sebebiyle ilgili birbiriyle uyumsuz gibi algılanan Hz. Ali ve İbn-i Abbâs'a ait iki rivayetin nasıl değerlendirilebileceği.

Kevser Sûresi Soruları:²⁵

1. Peygamberin ahirette kendi özel havuzundan başkalarını engelleme hususuyla ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi.²⁶
2. Köylerde bayram namazı kılmanın hükmü.

Kâfirûn Sûresi Soruları:²⁷

1. Sûrenin nüzul sebebi. Müfessir her sûrenin başında nüzul sebebini vermektedir. Büyük bir ihtimalle bu sûrenin başında böyle bir bilgi vermediği için bu soru sorulmuştur.

Nasr Sûresi Soruları:²⁸

1. Bu sure nazil olduktan sonra Hz. Peygamber'in yaşam süresi.

²⁰ Tefsîru Cüz-i 'Amme, s. 71-74.

²¹ Tefsîru Cüz-i 'Amme, s. 74-80.

²² Tefsîru Cüz-i 'Amme, s. 107-112.

²³ Tefsîru Cüz-i 'Amme, s. 112-115.

²⁴ Tefsîru Cüz-i 'Amme, s. 120-124.

²⁵ Tefsîru Cüz-i 'Amme, s. 138-140.

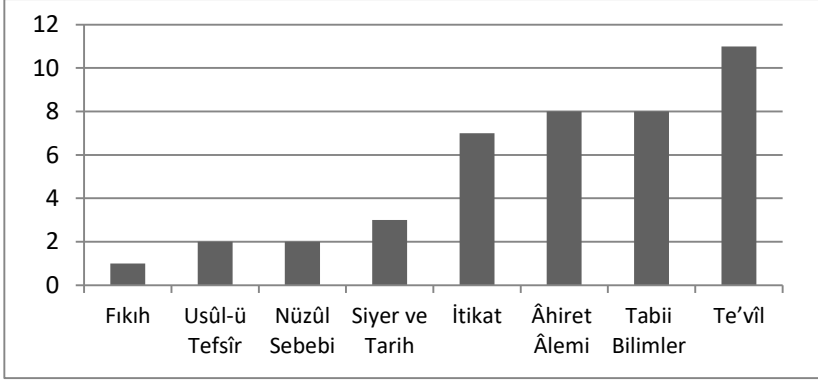
²⁶ Bkz. Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî, Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, Kitâbu't-Tahare, Bâb-u itâleti'l-gurre, Hadis No: 247.

²⁷ Tefsîru cüz'i 'amme, s. 140-141.

²⁸ Tefsîru cüz'i 'amme, s. 141-143.

B. DEĞERLENDİRME TABLOSU

Konularına Göre Soru Dağılımları ve Sayıları

C. DEĞERLENDİRME

Elbette bu hususların anlatımı eserde eğitim-öğretim sürecinin ne denli canlı yansıtıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

1. Eserdeki sorulardan ve aktarımlardan öğrencilerin derse gelmeden önce işleyecekleri kısımları farklı kaynaklardan çalıştıkları anlaşılmaktadır.

2. Öğrencilerin donanımlı olmaları çok nadir de olsa müfessirin cevap veremediği/vermediği soruları beraberinde getirmektedir. Bu hal müfessirin o konuda yeterli bilgisinin olmamasından,²⁹ var olan bilginin gerçeği yansıtmadaki yetersizliğinden ya da konuyla ilgili yeterli bilgi olmamasından kaynaklanmaktadır.³⁰ Örneğin Nasr sûresinden sonra Hz. Peygamber'in ne kadar yaşadığı ile ilgili soruya müderris son inen âyeti belirtmekle iktifâ etmiş, bir tür yarı cevap verebilmiştir.³¹

3. Genel anlamda soruları oldukça olumlu karşılayan müfessir bazen kızar gibi olur, bazen de cevap vermeden önce bir müddet bekler. Kâtibinin belki de en ilginç notu öğrencilerin; "Her yağmur damlasıyla bir melek iner mi?" sorusu karşısında hocalarının kızar gibi olduğu ve "bırakın böyle inançları", diyerek öğrencilere çıkıştığı bilgisidir.³²

4. Müfessire gösterdikleri büyük saygı, öğrencilerin mutlaka cevabını almak istedikleri bir soruyu tekrar tekrar sormalarına engel teşkil etmez. Nitekim Abese sûresi başlığında naklettiğimiz sorunun cevabını alabilmek için öğrenciler aynı soruyu fasılalarla üç kez tekrarlamışlardır.³³

²⁹ *Tefsîru cüz'i 'amme*, s. 64.

³⁰ *Tefsîru cüz'i 'amme*, s. 79.

³¹ *Tefsîru cüz'i 'amme*, s. 142.

³² *Tefsîr-u cüz'i 'amme*, s. 18.

³³ Bkz. *Tefsîru cüz'i 'amme*, s. 6, 35.

5. Dersin kâtibi tarafından öğrencilerin sormayı düşündükleri ancak sordukları bir sorunun kaydedildiği dikkatleri çekmektedir. Bu husus güneş ve ay dışındaki gök cisimlerine ait burçların niteliğidir.³⁴ Ayrıca sormayı düşündükleri kaydı olmamasına rağmen müfessir tarafından Ay'ın burçları arasındaki uzaklığın anlatılmadığı da kaydedilmiştir.³⁵

6. Bazen de kâtib, anlayışının azlığını mazeret göstererek müfessir şeyhin direktiflerini yerine getirmekten aciz kaldığını itiraf eder.³⁶

SONUÇ

Bilim, felsefe ve eğitimde öğretici ve öğrenciden gelen soruların niteliği mevcut seviyeyi yansıttığı gibi geleceğe dair gelişme umutlarına ışık tutar. İncelediğimiz eserin verileri ışığında tefsir derslerinde öğrencilerin müderrislerine gösterdikleri büyük saygıya rağmen soru sormaktan asla vazgeçmedikleri gözlemlenmektedir. Soru sorma şekilleri genel itibarla iki sınıfta toplanabilir. Bunlar doğrudan soru ve diğer kaynaklardan edinilen bilgilerin müderrise sunulmasıdır. Müderrise değerlendirmesi için arz edilen bilgiler ise derste ele alınmamış konulardan veya müderrisin verdiği bilgilerle uyuşmayan verilerden oluşmaktadır.

Ortaçağ Anadolu'su tefsir derslerindeki öğrenci soruları diğer İslâmi ilimlerle ilgili olduğu kadar tabii bilimlerle de oldukça bağlantılıdır. Nitekim tabii bilimler, ahiret âlemiyle eşit sayıda sorunun konusu olmuştur. Bu husus okuyucusunu her tür bilime yönlendiren Kur'ân'ın doğru algılanmasının bir sonucu olmalıdır. Günümüz tefsir derslerinde, yaşadığımız bilgi çağıyla doğru orantılı olarak aynı ilginin gösterildiğini söylemek çok kolay gözükmemektedir.

Gramer sorularının tahmin edilen aksine oldukça sınırlı olması öğrencilerin dersten önce ciddi bir altyapı çalışmasından sonra derse iştirak ettiğini göstermektedir. Aynı durum kaynak eserlerdeki verilerin karşılaştırmalı değerlendirme istemlerinde de gözlenmektedir.

Yaşadıkları dönemde hâkim olan bilgi ve değer manzumelerinin yoğun etkisi altında olmakla birlikte öğrencilerin eleştirel bakış açılarını yansıttıkları sorular, onların doğruyu bulma yolundaki samimi gayretlerini sergileyen diğer bir göstergedir.

İlâhiyat Fakültelerinde yapılacak geçmişle karşılaştırmalı öğrenci soruları konulu istatistiksel çalışmalar, tefsir alanında daha iyi eğitim verilmesine katkıda bulunacaktır.

³⁴ Tefsîru cüz'i 'amme, s. 65.

³⁵ Tefsîru cüz'i 'amme, s. 63.

³⁶ Tefsîru cüz'i 'amme, s. 61, 150.

Kaynakça

- » Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin, *el-Esmâ ve's-Sifât*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî, Mektebetu's-Suday, 1. Baskı, 1993.
- » İbn Arabî, Muhyiddîn, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Daru's-Sadr, Beyrut, ts.
- » Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbaki, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût.
- » Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî, Hicr, 1. Baskı, el-Kahire 2001.
- » *Tefsîru Cüz'i 'Amme Min Halakâti't-Tefsîr fi Anadol -el-Kurûni'l-Vustâ-*, (Müellif:?), thk. İsmail Bayer, STS Yay., Rize 2015.
- » Zemaşşerî, Mahmûd, *el-Keşşâf an Hakâik-i Gavâmidî't-Tenzîli ve Uyûni'l-Ekâvîli fi Vucûhi't-Te'vîl*, I-VI, thk. Âdil Ahmed, Ali Muhammed, Mektebetu'l-Ubeykân, 1. Baskı, er-Riyâd 1998.